

SCHEFFER KEVIN

Bevezetés Szent Ágoston *A lélek halhatatlanságáról* című írásához, valamint *Corpus Christianorum*ának *Retractationes* (*Felülvizsgálatok*) című fejezetéhez
Bevezető tanulmány és forrásközlés

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.18681>

I. A SZÖVEG ELŐZMÉNYEI

A mű közvetlen előzményei a 386 és 387 között keletkezett cassiciacumi dialógusok. Ezekben Ágoston megalkot egy olyan intellektuális és egzisztenciális programot, aminek a hit szolgáltat alapot (*Az akadémikusok ellen* III.20.44). A hit egyfelől motivál az erkölcsi megtisztulásra és ezáltal képessé tesz a nem testi létezők szemléletére, másfelől kizárólagos témát ad a megismerés számára (*Az akadémikusok ellen* II.1.1–3.9.; *A rendről* II.8.25; *Beszélgetés önmagammal* I.1.1–3.8). A *Beszélgetés önmagammal* első könyvében az Ágoston nevű szereplő megfogalmazza beszélgetőpartnerre, az Értelem számára, hogy Istent és a lelket kívánja megismerni, semmi mást. Ennek az az oka, hogy saját bevallása szerint kizárólag Istent és a lelket szereti, de éppen ezekről nem tud semmi érdemlegeset (*Beszélgetés önmagammal* I. 2.7). Ez a gondolat egybecseng a szeretet kettős parancsával (Márk 12:28–31, vö. Máté 22:34–40, Lukács 10:25–28). Ágoston elgondolása, mely szerint a lelket mint igazán létező szubsztanciát képzei el és minden tekintetben a test elé helyezi, a platonizmus hatását tükrözi (Kendeffy 1989. 291).

A cassiciacumi párbeszédek elsődleges célja, hogy az olvasót rádöbbentsék az erkölcsi megtisztulásnak a szükségességére és egyszersmind módszertani felkészítést nyújtsanak az intellektuális program megvalósításához. Az *Akadémikusok ellen*, *A boldog életéről*, *A rendről* és a *Beszélgetés önmagammal* első két könyve olyan ellentmondásokat, hosszas logikai átgondolásokat és apóriákat tartalmaznak, amelyek mind közelebb visznek a helyes megismeréshez. A megtorpanások, újramegzések egy tudatos szellemi gyakorlatozás (*exercitatio*) részét képezik (Marrou 1958. 299–327; Törnau 2017. 24).¹

¹ Az adott kérdés hasonló körüljárását láthatjuk például a *Beszélgetés önmagammal* II. 1.1–5.7, amit később a fő szövegben is említtek.

A *Beszélgetés önmagammal* című, legutolsó cassiciacumi dialógusban Ágoston befejezi a program megfogalmazását és elkezd a filozófiai problémák vizsgálatát. Ebben a különös párbeszédben az Ágoston nevű szereplő saját értelmével (*ratio*) beszélget, akinek kérésére először segítségkérő imában fejti ki, milyen problémák megválaszolásának rugaszkodik neki, a lelket és Istent illetően (*Uo.* 1.1–2.7). A szellemi megragadás e két tárgyának keresése közben elutasít minden tapasztalati képzetet, mivel úgy véli, ezek csak az értelem által ragadhatók meg. Fontos módszertani kiindulópontja, hogy az istenismerethez az önismere-ten keresztül vezet az út.

Az első könyv végén azonban az Értelem felhívja az Ágoston nevű szereplő figyelmét arra, hogy a lelket és Istent csak az igazságon keresztül lehet megismer-
merni (*Uo.* I. 15.27). Az igazság megismerése később a lélek halhatatlanságának vizsgálatához is elengedhetetlennek bizonyul. Az igazság meghatározása során az első következtetésük, hogy az igaz dolgokat meg kell különböztetnünk magától az Igazságtól. A műben Ágoston a *verus* szó három jelentésével operál (*Uo.* II. 1.1–5.7):

1. Igaz az, aminek a valóságtartalma helytálló. Például egy mértani számítás, vagy egy igaz állítás.
2. Igaz az, ami olyan, mint amilyennek látszik.
3. Igaz az, ami valóságosan létezik abban az értelemben, hogy az adott képzet rendelkezik valóságos megfelelével.²

Az első két lehetőség feltételez egy megismerő szubjektumot. A megismeréshez pedig életre van szükség (*Uo.* II. 3.4). A lélek halhatatlanságának első bizonyítá-
sa erre a két megállapításra épül. Azonban az érveléssel kapcsolatban mindkét szereplő egy-egy ellenvetést fogalmaz meg. Először is az Ágoston nevű szereplő úgy gondolja, amennyiben az első két definíció valamelyikét elfogadjuk, az ér-
zékelő szubjektum szükségessége még akkor sem bizonyítja, hogy a lélek hal-
hatatlan. Ez csak azt jelentené, hogy folyamatosan szükség van egy megfigyelő
lélekre, de egyáltalán nem zárja ki, hogy a lelkek elpusztulnak, és folyamatosan
újak lépnek a régiak helyébe (*Uo.* II. 4.6). Másrésről az Értelem részéről fel-
merül, hogy az igazságot és a hamisságot (*falsitas*) esetleg másként kellene defi-
niálni (*Uo.* II. 7.14).

Valójában az igazság új definíciója mentén fejti ki Ágoston a *Beszélgetés önma-
gammal* bizonyítását a lélek halhatatlansága mellett, és később *A lélek halhatat-
lanságáról* első érvelése is ezen a ponton veszi fel a fonalat. Az új meghatározás-
ban Ágoston az igazságot az ismerettel (*disciplina*) azonosítja.

Ennek megfelelően a következő érvelés így épül fel a *Beszélgetés önmagammal*
második könyvében:

² Az álomban látott ember képze-
te hiába felel meg egy embernek, az mégsem lesz igaz.

1. Ha egy dolog az alanyban örökkévaló, akkor szükségképpen az alany sem pusztulhat el;
 2. Minden ismeret a lélekben van;
 3. Ha az ismeret örökkévaló, akkor a lélek is örökkévaló;
 4. Mert az ismeret igazság;
 5. Az igazság pedig örökkévaló;
 6. ha az ismeret örökkévaló, akkor a lélek is.
- (Uo. II. 13.24–14.25.)

Az Értelem érvelése tehát azon alapszik, hogy a lélek az igazság hordozó alanyaként szolgál. Ha ez így van, akkor a lélek szükségképpen halhatatlan, hiszen az Értelem megállapítása szerint nem maradhatna fenn az igazság, miután a hordozó alanya megszűnt létezni. Márpedig az igazság, ahogy azt már korábban megállapították, mindig létezik. Ennek megfelelően az igazság alanya, az értelmes lélek is mindig létezik. Ez az érvelés nem bizonyul kielégítőnek az Ágoston nevű szereplő számára. Valamennyire ugyan bizonyítottanak tekinti a lélek halhatatlanságát, azt viszont már nem, hogy az értelem is megmarad benne az ember halála után. Ezen a ponton folytatja az érvelést *A lélek halhatatlanságáról*.

II. A LÉLEK HALHATATLANSÁGÁRÓL ELSŐ ÉRVELÉSÉNEK FELÉPÍTÉSE

Ágoston 387-ben visszatér Milánóba. Ezt követően feltett szándéka, hogy megírja a befejezetlenül maradt *Beszélgetés önmagammal* harmadik könyvét. Ennek érdekében nekilát egy emlékeztető megírásának, ami reményei szerint majd segítségére lesz a dialógus befejezésében. Mint írja, a szöveg egy véletlen folytán került a nagyközönség elé, és elkezdtek *A lélek halhatatlanságáról* című műveként emlegetni. Ő maga ebben a formában sosem szánta publikálásra (*Retractiones* I. 5.1).

Noha a *Beszélgetés önmagammal*, mint Ágoston valamennyi írása megtérése és megkeresztelkedése között, dialogikus szerkesztésű, *A lélek halhatatlanságáról* folytonos értekező prózában íródott. Christian Tornau szerint ez arra enged következtetni, hogy az ágostoni dialógusok elsőként folytonos értekezések formájában születtek meg, és a mondanivaló szereplők közti felosztása, valamint a specifikus elemek, mint az imák vagy a különféle szereplők kétkedései, csak későbbi szerkesztés eredményeként kerültek a szövegbe (Tornau 2017. 2–4). Erre a szövegben bekövetkező logikai törés tárgyalása során bővebben kitérek.

A szöveget a kiadók 16 fő- és 25 alfejezetre osztják. Logikai felépítését tekintve két terjedelmesebb részre osztható. Az elsőtől a tizedik alfejezetig terjedő érvelés szorosan kapcsolódik a *Beszélgetés önmagammal* második könyvének abbamaradt érveléséhez. Ágoston itt is úgy kívánja alátámasztani a lélek halha-

tatlanságát, hogy a léleknek egyfajta ismerethordozó szerepet tulajdonít. Ennek logikai alapja, hogy az ismeret önmagában nem képes létet birtokolni, így csak olyan alanyban lehet, ami mindig él. A gondolatmenet így foglalható össze:

1. Ha van valami a lélekben (*animus*), ami változhatatlan, és ami nem tud élet nélkül lenni, akkor az életnek is meg kell maradnia a lélekben (*A lélek halhatatlanságáról* 1.1).
2. Az ismeret (*disciplina*) változhatatlan.
3. A jártasság (*ars*) is változhatatlan, mert változhatatlan ismereteken alapul (*Uo.* 4.5).
4. Az ismeret és a jártasság pedig a lélekben van, és nem lehet élet nélkül.
5. A tudatlanság és a feledés csak azért következhet be, mert jelen lehet valami úgy a lélekben, hogy az éppen kívül esik a lélek figyelmén és gondolkodásán (*Uo.* 4.6).
6. A jártasság és az ismeretek tehát mindig jelen vannak a lélekben, csak előfordulhat, hogy ezt a lélek nem érzékeli.
7. Ha az ismeretek nem lennének elválaszthatatlanul a lélekben, akkor nem tudnánk helyesen érvelni (*Uo.* 2.2).
8. A lélek tehát nem pusztulhat el, mert az alany változásával szükségképpen a benne lévő dolog is változáson esne át (*Uo.* 5.7–9).

Az első egység tehát, különösen a 3-as, 4-es, 5-ös, 6-os és 7-es tétel megpróbálja megerősíteni a *Beszélgetés önmagammal* érvelését a lélek halhatatlansága mellett, miszerint minden ismeret a lélekben van, ami ezért az igazság hordozó alanyaként halhatatlan. Elsődlegesen ugyanazt azt ellenvetést lehet felhozni *A lélek halhatatlanságáról* első érvelésével kapcsolatban is, amit a *Beszélgetés önmagammal* második könyvében maga Ágoston is kifejtett (*Beszélgetés önmagammal* II. 14.25): nincs bizonyítva, hogy az örökkévaló igazságok valóban kivétel nélkül minden lélekben megvannak. Ezen felül az sem nyert bizonyítást, hogy az ember halála után az értelem is tovább él a lélekkel.

Joseph Krylow úgy véli, még ha elfogadjuk is *A lélek halhatatlanságáról* első érvelését, azzal csak a lélek imperszonális halhatatlansága nyer bizonyítást, amennyiben az érvelés egyáltalán nem bizonyítja, hogy a lélekkel az ember öntudata és személyisége is tovább él a halál után. Olvasatában az első érvelés szerint a lélek olyan értelmes szubsztancia, ami magában hordozza egyfelől az imperszonális örökkévaló ismereteket és a perszonális szellemi tulajdonságokat, mint a vágyak, tapasztalatok vagy az emlékek (*A lélek halhatatlanságáról* 1.1; 2.2; 4.6; 5.7). Még ha elfogadjuk is, hogy a lélek az örökkévaló ismeretek alanyaként örökké fennmarad, az nem szükségszerű, hogy perszonális része, vagyis az adott egyén személyiségvonásai és egyénisége is megmaradjon (Krylow 2014. 56–57). Az ismeretek vagy igazságok ugyanis mindenki számára adottak, mindenki lelkében jelen vannak az első érvnek megfelelően (*Uo.* 1.1; 2.2; 4.6; 5.7). Ez fontos

ellenvetés, ami igaz is lehet, azonban nem feltétlenül a konkrét konklúzió ellen szól. Ágostonnál ugyanis ezek a „személyes” vonások nem tartoznak hozzá a valódi szelfhez. Így a lélek halhatatlansága, legalábbis az üdvözült léleké, nem kell hogy a szenvedélyekre és az érzéki emlékezetre is kiterjedjen.

Tornau egy másik szempont alapján is hibásnak tartja az első érvelést. Mint írja, az, ami egy másik szubsztanciában van mint alanyban, nem lehet ő maga is szubsztancia, hanem csakis járulék. Így pedig ontológiailag mindig függésben van az alanyától, és nem garantálhatja annak halhatatlanságát. Ennek az állításnak épp az ellenkezője lenne logikus, vagyis hogy az alany biztosítja a benne jelenlévő járulék számára a halhatatlanságot. Ha az örökkévaló ismeret a lélekben van, akkor ez valóban feltételezi, hogy a lélek maga is halhatatlan. Mindazonáltal a lélekben jelenlévő ismeret örökkévalósága nem okozza a lélek halhatatlanságát. Ebből csak következtethetünk, hogy az (Tornau 2017. 10). Továbbá, amennyiben a járulék kihatással lehetne az alanyára, az érvelésből az is következne, hogy az örökkévaló ismeretek által a lélek nem pusztán halhatatlan, hanem örökkévaló lenne.

Talán Ágoston maga is belátta az érvelés gyengeségeit, mivel a 6.10-es fejezettől egy váltás következik be a szöveg logikai egységében. Véleményem szerint azonban ez a törés inkább Tornau fent említett elméletét támasztja alá, miszerint az ágostoni dialógusok elsőként egy folytonos vázlat formájában születtek meg. Hiszen maga Ágoston sem tagadta, hogy *A lélek halhatatlanságáról* a *Beszélgetés önmagammal* harmadik könyvéhez készült feljegyzés. Így pedig nem elképzelhetetlen, hogy az első érvelés hiányosságai és a logikai váltás egy a későbbi dialógusban való újragondoláshoz vezet, amint azt *A boldog életről* vagy *A rendről* esetében is láttuk. Ebben az esetben pedig *A lélek halhatatlanságáról* első érvelése a *Beszélgetés önmagammal* Ágoston szerint is elégtelen érvelésének felidézésére szolgál, a logikai váltás után következő második érvelés pedig a már az Értelme által helyes mederbe terelt következtetés. Szintén ezt támasztja alá a cassiciacumi dialógusokra jellemző fogalmi meghatározás. A második érvelés ugyanis az értelem fogalmának új meghatározásával indul.

III. A LÉLEK HALHATATLANSÁGÁRÓL MÁSODIK ÉRVELÉSÉNEK FELÉPÍTÉSE

Ahogy halad előre az érvelés, az értelem, ami egy ponton azonossá válik az igazsággal, egyre inkább önálló létezőként jelenik meg. Ennek megfelelően a lélek szerepe is megváltozik. Már nem hordozója lesz az igazságnak, hanem különálló szubsztanciaként kapcsolódik hozzá, és e kapcsolat biztosítja számára a létet és a fennmaradást.

Az értelem meghatározása során *A lélek halhatatlanságáról* 6.10-es fejezetében Ágoston ellentmond a *Beszélgetés önmagammal* című művében adott definíciónak. A második érvelés során ugyanis az értelmet már nem a lélek látásával (*as-*

pectus animi), hanem magával a lélek által szemlélt Igazsággal azonosítja. A váltás következtében tehát megváltozik az Igazság és a lélek kapcsolata is. Ágoston a lélekre már nem az igazság (*veritas*), vagy az ismeret (*disciplina*) hordozójaként, hanem a legfőbb létezőként azonosított Igazsághoz szorosan kapcsolódó önálló szubsztanciaként gondol, amely a létezését biztosító lényeg (*essentia*) vagy formát (*species*) ettől az Igazságtól kapja. A második egység érvelésének főbb pontjai:

1. A lélek csak akkor pusztulhat el, ha elválasztódik az Értelemtől, ami azonos az Igazsággal (*Uo.* 6.11).
2. Ilyen elválasztás azonban nem lehetséges sem a lélek, sem az Igazság által.
3. Bár az Igazságtól való elfordulással a lélek létbeli csökkenést szenved el, elpusztulni nem képes (*Uo.* 7.12).
4. A lélek nem pusztulhat el oly módon, hogy megfosztják a formától, mert azt alkotója biztosítja számára. Hiszen nem azért teremtette, hogy elhagyja (*Uo.* 8.13–14).
5. Másrészt az élet nem hagyhatja el a lelket, hiszen a lélek maga az élet, és semmi sem hagyja el önmagát (*Uo.* 9.16).
6. Ha a lélek az Igazságtól kapja a létét, akkor azt nem veheti el tőle semmi (*Uo.* 11.18).
7. Nemcsak hogy nem pusztulhat el a lélek, de testté sem válhat a létbeli csökkenéssel (*Uo.* 13.20–16.25).

Vagyis minél inkább az Igazság felé fordul a lélek, annál inkább létezik. Ezzel szemben pedig minél inkább elfordul az Igazságtól, annál kevésbé birtokolja a létet. Ilyenkor pedig valamiféle fogyatkozás (*defectus*) következik be a léleken (*Uo.* 10.17; 11.18; 12.19). Ágoston szerint ennek az eredménye az ostobaság. A lélek ugyanis egy bizonyos megfogyatkozás révén lesz ostoba, és egy biztosabb és gazdagabb lényeg megszerzése által lesz bölcs. Akkor lesz ugyanis a legbölcsebb, amikor a mindig ugyanolyan módon létező Igazságot szemléli, és hozzá eltántoríthatatlanul ragaszkodik (*Uo.* 10.17; 11.18; 12.19).

Ez a kapcsolat Ágoston szerint felbonthatatlan, hiszen semmi sem választhatja el a lelket az Igazságtól. Először is egy alsóbb rendű testi erő eleve képtelen lenne elválasztani a nála magasabb rendű lelket. Egy másik lélek sem választhatja el, hiszen egyrészt az Értelem mindenki számára egyaránt ugyanolyan módon jelen van, másrészt egy olyan lélek, amely nem kapcsolódik az Igazsághoz, nem lehet erősebb egy olyan léleknél, amely viszont igen. Ezen felül az Igazság sem választja el magát a lélektől, hiszen természetéből adódóan nincs benne semmilyen irigység, ami miatt ne nyújtaná magát a léleknek, hogy az élvezhesse (*frui*) őt (*Uo.* 6.11).

IV. AZ ÉRVELÉSBEN BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁS LEHETSÉGES OKAI

A *lélek halhatatlanságáról* érvelésében bekövetkezett változást Giovanni Catapano a szöveg paradoxonaként nevezi meg, amennyiben szerinte a második érvelés feleslegessé teszi az elsőt. Olvasatában A *lélek halhatatlanságáról* végül implicit módon megkérdőjelezi a *Beszélgetés önmagammal* bizonyítását is, ahelyett, hogy tökéletesítené azt. A második érvelés ugyanis megkérdőjelezi a *Beszélgetés önmagammal* egyik alapvető állítását, ami az Igazságot (*veritas*) az ismerettel (*disciplina*) azonosítja (Catapano 2014. 83). A *lélek halhatatlanságáról* 12.19-es fejezetében azt olvassuk: „azt nevezzük igazságnak, ami által igaz minden, amennyiben létezik.” (*Uo.* 12.19). Továbbá az Igazság az első lényeg (*prima illa essentia*). Olyan szubsztancia, amely leginkább és elsődlegesen létezik (*illa substantia, quae maxime ac primitus est*). Ilyen értelemben pedig már ontológiailag nem azonosítható azzal az igazsággal, azaz ismerettel, ami a lélekben mint alanyban van. Hiszen ez az Igazság mint legfőbb létező magasabb rendű az értelmes léleknél, amennyiben Ő maga Isten. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az igazság és az igaz dolgok megkülönböztetése alapvetően a *Beszélgetés önmagammal* második könyvében is megtörténik. Ott a két beszélgetőpartner úgy fogalmaz, hogy más az igaz, és más az igazság (*Beszélgetés önmagammal* II. 15.27). Ilyen értelemben pedig A *lélek halhatatlanságáról* mindkét igazságértelmezése jelen van már a *Beszélgetés önmagammal* című írásban is. Mindenesetre Catapano úgy véli, ez nagyban hozzájárulhatott a két mű befejezetlenségéhez.

Phillip Cary ezt a befejezetlenséget Ágoston filozófiai inkompetenciájának tulajdonítja. Ágoston olyan kapcsolatot, olyan közeli viszonyt feltételezett az örökkévaló Igazság és a lélek között, mely során Isten örökkévalósága a lélekben is érvényesül. Azért, hogy ezt bizonyítsa, az arisztotelészi akcidenz–szubsztancia viszony gondolatához fordult. Ez az érvelés viszont megkérdőjelezi Isten transzcendenciáját, és nem veszi figyelembe kellőképpen azt a gondolatot, hogy a lélek a bűn által elkülönülhet Istentől (Cary 2003. 95–104).

Tornau ezzel szemben úgy gondolja, hogy a fiatalkori dialógusok okfejtéseinek ismeretében helyesebb azt feltételeznünk, hogy Ágoston többet tud annál, mint amennyit az adott pillanatban az olvasó elé tár. A szöveg, mint Ágoston többi dialógusa, tudatos irodalmi alkotás, amelyben a hosszas logikai átgondolásoknak, az aporiának és az érvelés újrakezdésének fontos pedagógiai szerepe van (Tornau 2017. 24).

A két érvelés eltérése véleményem szerint leginkább az értelem (*ratio*) és az igazság (*veritas*) szerepének filozófiai és fogalmi meghatározása köré összpontosul. A szöveg első felében az értelem szorosan az emberhez tartozik, amint azt a *Beszélgetés önmagammal* esetében is láttuk. Rögtön a második fejezet első mondatában egy olyan elgondolás is felmerül, hogy az értelem akár maga a lélek is lehet. „Az értelem kétségkívül vagy maga a lélek, vagy a lélekben van.” (A *lélek halhatatlanságáról* 2.2.) A szöveg első fele a második lehetőséget veszi ala-

pul, bár az ember két alapvető összetevőjének meghatározásakor Ágoston nem a lelket (*animus*), hanem az értelmet (*ratio*) állítja a test mellé. Ettől függetlenül a szövegből egyértelműen kitűnik, hogy az értelem úgy határozható meg az első érvelésen belül, mint egy az ember lelkében jelenlévő készség, amely a lélekben szintén jelenlévő ismeretek felhasználásával segít a helyes következtetésben (*Uo.* 1.1–6.10). A hatodik fejezetben bekövetkezett logikai váltást követően viszont az értelem egyre inkább azonossá válik a legfőbb létezővel. A szöveg ugyanis elérkezik az értelem szó tényleges fogalmi meghatározásához, mely során a három felvázolt lehetőség közül, miszerint az értelem vagy a lélek látása, amivel az igazságot szemléli, vagy maga az igazság szemlélése, vagy maga a szemlélt igazság (*Uo.* 6.10), Ágoston különösebb indoklás nélkül a harmadik lehetőségen megy tovább. A második érvelés során az is tisztázásra kerül, hogy az értelem, vagy már másként az igazság a legfőbb létező, amelytől a lélek a létét kapja. Innentől az értelem már nem az emberben munkálkodó következtetői készségként jelenik meg, hanem azonosul az igazsággal, azaz Istennel (*Uo.* 6.10–13.22).

Ha a két érvelést komplex egészként nézzük, úgy gondolom, hogy hasonló fogalmi rávezetést láthatunk, mint a cassiciacumi dialógusok esetében. Lehetőségesnek tartom, hogy *A lélek halhatatlanságának* első érvelése a *Beszélgetés önmagammal* harmadik könyvében az addig elhangzott, és az Ágoston nevű szereplő által nem elégségesnek tartott érvelést foglalta volna össze, illetve egészítette volna ki. Miután azonban az értelem fogalmának tisztázásakor nyilvánvalóvá válik, hogy tévúton jártak, az Értelem az Ágoston által akkor helyesnek vélt következtetésre vezette volna a dialógus Ágoston nevű szereplőjét. Ez pedig *A lélek halhatatlanságáról* második érvelése. Amint azt a bevezetés elején említettem, ezek a logikai körbenjárások nem idegenek a fiatal Ágostontól. *A lélek halhatatlanságáról* olvasása során fontos szem előtt tartanunk, hogy a mű a *Beszélgetés önmagammal* folytatásának vázlataként a cassiciacumi dialógusok által megkezdett filozófiai programot hivatott folytatni. Ezek a dialektikai fordulatok nemcsak a dialógusokban szereplő hallgatóságnak címzett pedagógiai mozzanatként értelmezhetők, hanem az Ágoston által meghatározott intellektuális és egzisztenciális program első lépéseként is, amely során ezek az értelmi gyakorlatok alkalmassá teszik az olvasót Isten és a lélek megismerésére.

A bevezetést átnézte és a fordításokat az eredetivel egybevetette:
Kendeffy Gábor.

SZENT ÁGOSTON

Felülvizsgálatok³

I. KÖNYV

5. fejezet

(1) A *Beszélgetés önmagammal* megírása után visszatértem a birtokról Milánóba, és írtam egy könyvet, aminek az lett a címe, hogy *A lélek halhatatlanságáról*. Ezt emlékeztetőnek szántam ahhoz, hogy befejezzem a *Beszélgést*, ami befejezetlen maradt. Mégis valamilyen módon akaratom ellenére az emberek kezébe jutott, és azóta az én kisebb műveim között tartják számon. Először is, ez a szöveg a tekervényes és tömör érvelés miatt olyannyira homályos, hogy amikor olvasom, az én figyelmem is próbára teszi, és magam is alig értem.

(2) Továbbá: csak az emberi lelket vettem figyelembe, amikor a könyv egyik érvelésében ezt mondtam: *Márpedig az ismeret nem lehet olyasmiben, ami semmit sem tanul*,⁴ máshol pedig ezt: [...] *és tudása csak olyasmit foghat át, ami valamilyen ismeretanyaghoz tartozik*.⁵ Nem jutott eszembe, hogy Isten nem sajátít el semmilyen ismeretet, mégis minden dologról tudással rendelkezik, ami magában foglalja az eljövendő dolgok tudását is.

Ugyanez vonatkozik a következő állításomra: [...] *úgy az élet sincs valamilyen értelmes lélek nélkül*.⁶ Hiszen az élet Istenben sincs értelem nélkül, mivel nála van mind a legfőbb élet, mind a legfőbb értelem. Hasonló okból mondtam ezt is: *Ami ugyanis a szellemi megragadás tárgya, az mindig ugyanolyan*.⁷ Hiszen a lélek is a szellemi megragadás tárgya, pedig nyilvánvalóan nem mindig ugyanolyan. Azután itt van ez a kijelentésem: *Az pedig, hogy a lélek saját akaratából válik el az értelemről, talán nem is lenne annyira képtelen állítás, ha egyáltalán bármilyen módon eltávolodhatnak egymástól olyan dolgok, amiket nem határol tér*.⁸ Ezt bizonyára nem mondtam volna, ha már kellőképpen ismertem volna a Szentírást és visszaemlékeztem volna erre az ígére: *Hanem a ti vétkeitek választanak el titeket Istentől* [...].⁹ Ez rávilágít, hogy olyan dolgok esetében is beszélhetünk elválásról, amelyek nem térben, hanem testetlen módon kapcsolódtak össze.

³ A *Retractationes* részlet fordítása az alábbi kiadás alapján készült: Mutzenbecher, Almut (szerk.) 1984. Sancti Aurelii Augustini *Retractationum libri II*. In *Corpus Christianorum, Series latina*; vol. 57. Turnholti, Brepols.

⁴ A *lélek halhatatlanságáról* 1.1.

⁵ *Uo.* 3.1.

⁶ *Uo.* 4.5.

⁷ *Uo.* 1.1.

⁸ *Uo.* 6.11.

⁹ Ézsaiás 59,2. Károli Gáspár fordítása.

(3) Azt nem tudom felidézni, hogy ezzel mit szerettem volna mondani: *De ha nem tartozik hozzá test, akkor [a lélek] nem ebben a világban van.*¹⁰ Vajon a holtak lelkeire igaz-e, hogy vagy nincsenek test nélkül, vagy nincsenek ebben a világban? Talán az alvilág nem ebben a világban van? De mivel a test nélküli létezést a jó dolgok közé soroltam, talán a „test” szó alatt a test pusztító hatását érthettem. Ha így van, túlságosan szokatlan értelemben használtam ezt a szót. A következőket szintén meggondolatlanul mondtam: [...] [a legfőbb létező] *a lélek közvetítésével a testnek juttatja azt a formát, amely által az létezik, amennyire létezik. Tehát a test a lélek által áll fenn, és éppen annyiban létezik, amennyiben átteleksül, akár egyetemesen, mint a világ, akár egyedileg, mint bármely lelkes lény a világban.*¹¹ Ezt az egészet meggondolatlanul mondtam.

Ez a könyv így kezdődik: *Ha igaz az, hogy az ismeret létezik valahol [...].*¹²

¹⁰ *A lélek halhatatlanságáról* 13.22.

¹¹ *Uo.* 15.24.

¹² *Uo.* 1.1.

SZENT ÁGOSTON

A lélek halhatatlanságáról¹³

1. fejezet

(1) Ha igaz az, hogy az ismeret létezik valahol, továbbá az is, hogy csak olyasmiben létezhet, ami él, valamint igaz az is, hogy az ismeret örökké létezik, és az is, hogy lehetetlen az, hogy amiben az ismeret van, az ne létezzen örökké – nos amennyiben mindez igaz –, akkor az, amiben az ismeret van, szükségképpen él.¹⁴ Azután, ha igaz az, hogy mi szoktunk következtetni, vagyis a lelkünk,¹⁵ továbbá az is, hogy a lélek nem következtethet helyesen ismeret nélkül, továbbá az is, hogy a lélek csakis úgy lehet híján az ismeretnek, hogy az nincs meg benne, akkor az ismeret az emberi lélekben van. Márpedig az ismeret valahol van, mert létezik, és lehetetlen, hogy ami létezik, ne legyen sehol.

Továbbá az ismeret csak olyasmiben lehet, ami él, mert ami nem él, az nem képes tanulni. Márpedig az ismeret nem lehet olyasmiben, ami semmit sem tanul. Továbbá az ismeret örökké létezik. Hiszen bárki, aki elfogadja, hogy ha egyenest húzunk egy kör közepén át, az szükségképpen hosszabb az összes olyan egyenesnél, amit nem a kör közepén át húzunk, és egyszersmind azt is elfogadja, hogy ez valamilyen ismeret része, az nem tagadhatja azt sem, hogy az ismeret változhatatlanul létezik.

Továbbá lehetetlen, hogy valami ne létezzen, amiben valami örökké létezik. Ami ugyanis örökké létezik, az nem tűri el, hogy elvonják tőle azt az alanyt, amiben van. Továbbá amikor következtetünk, azt a lélek végzi. Erre a tevékenységre ugyanis csak az képes, ami valamit megért. Viszont a test nem ért meg semmit, és a lélek sem a test segítségével ért meg valamit. Hiszen amikor meg akar érteni valamit, akkor elfordul a testtől.¹⁶ Ami ugyanis a szellemi megragadás tárgya, az mindig ugyanolyan. Márpedig egyetlen testre sem igaz, hogy mindig

¹³ A *De immortalitate animae* fordítása az alábbi kiadás alapján készült: Hörmann, Wolfgang (szerk.) 1986. Sancti Aureli Augustini opera. Sect. I, Pars IV, Soliloquiorum libri duo. De immortalitate animae. De quantitate animae. In *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*, vol. 89. Wien, Holder-Pichler-Tempsky.

¹⁴ Si alicubi est disciplina, nec esse nisi in eo quod vivit potest, et semper est, neque quidquam in quo quid semper est potest esse non semper; semper vivit in quo est disciplina. – Elég összetett mondat. Nehéz magyarul visszaadni úgy, hogy hűek maradjunk az eredeti mondatához. Kendeffy Gábor javaslatára döntöttem, hogy így lehet ezt az egy mondatos következtetést a legjobban visszaadni.

¹⁵ Vö. Plótinosz IV.7.

¹⁶ Vö. Plótinosz IV.7.8.

ugyanolyan lenne. Ezért a test nem képes segíteni a szellemi megragadásra törekvő lelket. Már az is elég, ha nem akadályozza.¹⁷

Továbbá ismeret nélkül senki sem következtet helyesen. A helyes következtetés ugyanis az a gondolkodás, ami a biztos dolgoktól a bizonytalanok kifürkészése felé halad. Márpedig egyetlen olyan biztos dolog sincs a lélekben, amit az ne ismerne. A lélek ugyanis mindent, amit ismer, önmagában birtokolja, és tudása csak olyasmint foghat át, ami valamilyen ismeretanyaghoz tartozik. Az ismeret ugyanis nem más, mint valamely dolog tudása. Ebből következik, hogy az ember lelke mindig él.¹⁸

2. fejezet

(2) Az értelem kétségkívül vagy maga a lélek, vagy a lélekben van. Márpedig az értelmünk jobb, mint a testünk, továbbá a testünk valamiféle szubsztancia, továbbá mivel jobb szubsztanciának lenni, mint semminek, az értelemről sem állíthatjuk, hogy semmi. Továbbá, ha a test összetevőinek van valamiféle összhangja,¹⁹ akkor annak szükségszerűen elválaszthatatlanul benne kell lennie a testben mint alanyban, és elképzelhetetlen, hogy bármi benne lehessen abban az összhangban, ami nem lenne meg ugyanúgy alanyában, a testben is, amiben maga az összhang is elválaszthatatlanul benne van. Márpedig az emberi test változékony, az értelem viszont változhatatlan, mivel minden változékony, ami nem mindig ugyanúgy van, az viszont mindig ugyanúgy van, hogy kettő meg négy az hat. Szintén mindig ugyanúgy van, hogy a négy kettőből meg kettőből áll, a kettő viszont már nem, tehát a kettő nem egyenlő négygel. Márpedig az értelemnek ez a szabálya változhatatlan, tehát az értelem is az. Mert semmilyen módon sem változhat meg úgy az alany, hogy az, ami tőle elválaszthatatlan, ne változzon meg szintén. A lélek tehát nem a test összetevőinek összhangja, a halál pedig nem következhet be a változhatatlan dolgokban.²⁰ Következésképpen a lélek mindig él, mert vagy ő maga az értelem, vagy elválaszthatatlan az értelemtől.

3. fejezet

(3) Van az állandó létezőnek valamiféle hatóképessége, valamint minden állandó létező változhatatlan, továbbá minden hatóképesség képes valamilyen tevékenységre, és végül akkor sem szűnik meg hatóképesség lenni, amikor nem tevékenykedik.²¹ Emellett pedig minden tevékenységről állíthatjuk, hogy vagy mozgatus hatására történik vagy ő maga mozgat. Tehát vagy nem minden változékony, amit mozgatnak, vagy legalábbis nem minden változékony, ami mozgat.

¹⁷ Vö. *A lélek halhatatlanságáról* 6.10; *Beszélgetés önmagammal* I. 3.8, 6.13; *A teremtés könyvéről a manicheusok ellen* II. 20.30; Platón: *Phaidrosz* 245c; *Phaidón* 67c; *Phaidón* 102a–105c.

¹⁸ Vö. *Beszélgetés önmagammal* II.k. 24.

¹⁹ Vö. *Phaidón* 86a–96a; Plótinosz IV.7.

²⁰ Vö. Plótinosz, IV.7.8^{2–3}.

²¹ Vö. Plótinosz, IV.7.8¹.

Ellenben minden, ami valami más által jön mozgásba, és nem ő mozgatja magát, halandó, és egyetlen halandó dolog sem változhatatlan.²²

Ezért bizonyossággal és ellentmondásmentesen levonhatjuk azt a következtetést, hogy nem minden változik, ami mozgat. Márpedig egyetlen mozgás sincs szubsztancia nélkül, és minden szubsztanciára igaz, hogy él vagy nem él. És minden, ami nem él, az lélek nélkül van. Viszont egyetlen tevékenység sincs lélek nélkül. Tehát az, ami úgy mozgat, hogy nem változik meg, csakis élő szubsztancia lehet. Továbbá minden élő szubsztancia, bármilyen tökéletességi szinten helyezkedik is el, mozgatja a hozzá tartozó testet. Vagyis nem minden változó, ami mozgatja a testet.

A test pedig kizárólag időben mozog, hiszen jellemző rá, hogy lassabban és gyorsabban is tud mozogni. Ebből következik, hogy létezik valami, ami időben mozgat, és ő maga mégsem változik. Viszont mindenre, ami időben mozgat egy testet, igaz, hogy bár egy cél felé törekszik, mégsem képes arra, hogy egyszerre mindent megtegyen, de arra sem, hogy ne tegyen egyszerre több mindent. Mert az, ami részekre osztható, nem képes arra, bármi is segíti tevékenységében, hogy tökéletesen egy legyen. Márpedig egyetlen test sincs részek nélkül, ahogyan idő sincs időegységek nélkül. A legrövidebb szótag sem mondható ki úgy, hogy akkor hallhassuk a végét, amikor még hallható a kezdete is.

Továbbá mindennek a végrehajtásához, ami így zajlik le, előzetes várakozásra van szükség, mire végbemegy, és emlékezetre az egységbe fogáshoz, már amenynyire ez lehetséges. A várakozás az eljövendő dolgokra vonatkozik, az emlékezet az elmúltakra. A tevékenységre irányuló figyelem pedig a jelen időhöz kapcsolódik, amin keresztül a jövő átmegy a múltba. Hiszen nem lennének képesek kívánni a test megkezdett cselekvésének végét valamilyen emlékezés nélkül. Mert hogyan is várhatnánk, hogy egy mozgás véget érjen, ha már elfelejtettük, hogy elkezdődött, vagy azt, egyáltalán valamilyen mozgás történik? Ugyanez mondható el a véghezvitelre irányuló figyelemről, ami jelenvaló és lehetetlen lenne a jövőbeli befejezésre vonatkozó várakozás nélkül. Márpedig nem létezik semmi, ami vagy még nincs, vagy már nincs.

Tehát létezhet valami a cselekvésben, ami arra vonatkozik, ami még nem létezik. A cselekvőben pedig több minden meglehet egyszerre, jóllehet az a több tevékenység nem lehet egyszerre. Tehát a mozgatóban is jelen lehet egyszerre több dolog, annak ellenére, hogy a mozgatottban nem. Márpedig mindaz, ami az időben nem képes egyszerre lenni, és mégis a jövőből a jelenbe megy át, az szükségképpen változékony.²³

²² Vö. *A rendről* II. 1.3.

²³ A *Vallomások* XI. könyvének XX. fejezetében Ágoston a három idősíkot hasonlóképpen ennek a három mentális tevékenységnek felelteti meg (*memoria, contuitus, expectatio*). A két szöveg között azonban jelentős eltérés, hogy amíg *A lélek halhatatlanságáról* 3.3-as fejezetében Ágoston azt a következtetést vonja le, hogy a lélek a benne meglévő három idődimenziótól függetlenül még lehet változhatatlan, addig a *Vallomások*ban már azt hangsúlyozza, hogy az

(4) Ebből már arra következtethetünk, hogy létezik valami, ami anélkül képes mozgatni a változó dolgokat, hogy önmaga változna.²⁴ Hiszen a mozgató figyelme, hogy a testet, amit mozgat, eljuttassa a kívánt célhoz, nem változik, miközben a test, amiből valamit csinál, ugyanennek a mozgásnak a hatására pillanatról pillanatra változik. Márpedig mind a művész tagjait, mind a művész alapanyagául szolgáló fát az alkotó figyelme mozgatja, amely nyilvánvalóan változhatatlanul megmarad.²⁵ Ki kételkedne tehát, hogy logikusan következik az, amit mondtunk?

Még ha a testekben végbemegy is változás a lélek mozgató tevékenysége révén, és még ha a lélek a testre fordítja is a figyelmét, ettől még nem szabad arra gondolnunk, hogy emiatt szükségszerűen változáson esik át, vagy hogy akár meg is hal. Képes ugyanis figyelmébe befogadni mind az elmúlt dolgok emlékezetét, mind az eljövendőkre irányuló várakozást is, márpedig ezek élet nélkül nem létezhetnek. Habár egyetlen pusztulás sincs változás nélkül, és egyetlen változás sincs mozgatás nélkül, mégsem idéz elő minden változás pusztulást, ahogy nem minden mozgás idéz elő változást. Hiszen miért ne mondhatnánk el akár a testünkről, hogy gyakorta sokféle hatás és mozgatás érte, és idővel bizony változott is, de egyelőre mégsem pusztult el. Így hadd ne kelljen a lelkünkről sem okvetlenül azt gondolnunk, hogy elhagyja az élet, még ha a mozgás révén nem kevés változás is éri.

4. fejezet

(5) Ha tehát van valami a lélekben, ami változhatatlan marad, és nem képes élet nélkül lenni, akkor a lélekben is szükségszerűen megmarad az élet. Mert amennyiben az első állítás igaz, úgy a második is. Márpedig az első állítás igaz. Ugyanis ki merné azt mondani, hogy mást ne is említsek, hogy a számok értelmes szabályrendszere változó, vagy bármely jártasság ne ezen a szabályrendszeren alapulna, vagy ne lenne jártasság abban, aki a mestere valaminek, még akkor is, amikor a mesterségét nem gyakorolja? Illetve mondhatná-e valaki, hogy ez a jártasság nem a lélekben van, vagy hogy ez a tudás képes jelen lenni ott, ahol nincs élet, vagy hogy az, ami változhatatlan, képes valamikor arra, hogy ne legyen? Vagy mondhatná-e valaki, hogy más a jártasság és más a szabályalkotó értelem? Mert jöllehet azt mondják, hogy egy jártasságot több értelemi szabály együttesének szokás nevezni, mégis egy jártasságot teljes joggal határozhatunk meg és foghatunk fel úgy is, mint az értelem egy összefüggő szabályrendszerét.

De akár így, akár úgy van, mindenképpen arra következtethetünk, hogy a jártasság változhatatlan. Mert nem elég, hogy a jártasság a mesterember lelké-

időbeliség megbontja a lélek egységét. Mindazonáltal *A lélek halhatatlanságáról* 3.4 végére Ágoston módosít a következtetésén és arra jut, hogy a lélek nem szükségszerűen változik, de ha mégis változik, akkor nem annyira, hogy elpusztuljon.

²⁴ A lélek a mozgás princípiuma. Vö. Phaidrosz 245c; Plótinosz IV.7.5.

²⁵ Vö. *A teremtés könyvéről a manicheusok ellen* I. 6.10.

ben létezik, de emellett nem létezhet sehol máshol, csakis ott, még hozzá elválaszthatatlanul. Ugyanis ha elválasztható a jártasság a lélektől, akkor vagy a lelken kívül van, vagy sehol sincs, vagy folyamatosan egyik lélekből a másikba költözik át. Pedig ahogy a jártasságnak sincs székhelye élet nélkül, úgy az élet sincs valamilyen értelmes lélek nélkül. Továbbá ami létezik, az nem képes arra, hogy sehol se legyen, ahogy az sem képes nem létezni, ami változhatatlanul létezik. Ha viszont a jártasság egyik lélekből a másikba költözne át, hogy az egyiket elhagyva a másikban tartózkodjon, akkor csakis úgy taníthatna valaki egy jártasságot, ha közben elveszítené azt, és csak úgy válhatna egy másik ember jártassá, ha mestere közben elfelejtené, amit tanít, vagy meghalna. Ha mindez képtelenség és tökéletesen hamis – ahogy nyilvánvalóan az is –, akkor az emberi lélek halhatatlan.

(6) Ha viszont a jártasság egyszer benne van a lélekben, máskor meg nincs, – ahogy azt jól tudjuk a felejtésből és a tudatlanságból –, akkor az iménti lánckövetkeztetés semmiben sem járul hozzá a lélek halhatatlanságának bizonyításához. Kivéve, ha cáfoljuk a feltételes kijelentés előtagját, mégpedig a következő módon: vagy benne van olyasmi a lélekben, ami az adott pillanatban kívül esik a gondolkodásán; vagy egy tanult emberben nincs jelen a zenetudomány, amikor kizárólag a geometrián gondolkodik. Márpedig az utóbbi állítás hamis, tehát az előbbi lesz az igaz.

A lélek kizárólag akkor érzékeli, hogy megvan benne valami, amikor a gondolkodása éppen arra a valamire irányul. Lehetséges tehát, hogy valami úgy legyen benne a lélekben, hogy annak az ottlétét a lélek nem érzékeli. Hogy ez meddig tart, az lényegtelen. Amikor ugyanis hosszabb ideig van elfoglalva a lélek valamivel, mintsem hogy figyelmét könnyen képes legyen visszafordítani arra, amire korábban gondolt, azt feledésnek vagy tudatlanságnak nevezzük.

De amikor akár saját következtetésünk révén, akár mások kérdései nyomán rájövünk valamire, azt nem máshol találjuk meg, mint a lelkünkben. Hiszen nem ugyanaz rátalálni valamire, mint létrehozni valamit. Máskülönben a lélek az időbeli figyelmével örökkévaló dolgokat hozna létre. Ugyanis gyakran talál rá örökkévaló dolgokra. Mert mi lehet annyira örökkévaló, mint a kör fogalma, vagy bármely más fogalom az efféle tudományokból, amivel kapcsolatban kizárható, hogy akár korábban ne lettek volna, vagy akár később megszűnnének létezni.

És ha ez így van, nyilvánvaló, hogy az emberi lélek halhatatlan, és minden igaz értelmi szabály ott rejtőzik a lélek mélységeiben, bármennyire is az a látszat, hogy tudatlanság vagy feledés folytán nem birtokolja vagy elveszítette őket.

5. fejezet

(7) Most pedig nézzük meg, hogy milyen mértékben beszélhetünk a lélek változásáról. Ha ugyanis a lélek az alany, a jártasság pedig benne van mint alanyában, és egy alany nem változhat meg úgy, hogy ne változzon meg az is, ami az

alanyban van, akkor hogyan bizonyíthatjuk be azt, hogy a jártasság és az értelem változhatatlanul megmarad, ha a lélekről, amiben vannak, bebizonyosodik, hogy változékony? Pedig mi lehet nagyobb változás annál, amikor valami az ellentétvé válik? És ki az, aki tagadná példának okáért, hogy a lélek olykor ostoba, máskor pedig bölcs?

Előbb tehát lássuk, hogy hány értelemben beszélhetünk a lélek változásáról? Úgy vélem, ezek, legalábbis a számomra nyilvánvalóbbak és érthetőbbek két nemre és azokon belül több fajra oszthatók. Ugyanis azt mondhatjuk, hogy a lélek vagy a testet, vagy az őt magát ért hatások tekintetében változik. A test által elszenvedett hatások az öregedés, a halál, a fájdalom, a fáradtság, a sebesülés és a gyönyör. A lelket közvetlenül érő hatások pedig a vágyódás, az örvendezés, a félelem, a szomorúság, a törekvés vagy a tanulás.

(8) Ezek a változások külön-külön nem kell hogy bármilyen félelmet ébreszenek bennünk, mert nem bizonyítják szükségszerűen a lélek halálát. Viszont vigyáznunk kell, hogy nem mondanak-e ellent az érvelésünknek, miszerint az alany változásával minden szükségszerűen változik, ami az alanyban van. De nem mondanak ellent, hiszen ez a szabály az alanyra vonatkozik, amely nyomán a nevét is meg kell változtatnunk. Például ha az eredetileg fehér viasz valamilyen okból fekete színű lesz, attól még nem lesz kevésbé viasz. Ugyanez igaz akkor is, ha szögletesből henger alakúvá formálják, lágyból megkeményedik, vagy hideg hőmérsékletéről felforrósodik. Mindezen tulajdonságok az alanyban vannak, az alany pedig a viasz. A viasz azonban ezektől a változásoktól nem lesz inkább vagy kevésbé viasz.

Tehát valami, ami az alanyban van, megváltozhat, miközben az alany a maga lényegét és nevét tekintve mégsem változik. Esetenként azonban az alanyban lévő tulajdonságok oly nagy mértékben megváltoznak, hogy amiről korábban azt mondtuk, hogy bizonyos tulajdonságokat hordoz, arról ezt már nem mondhatjuk. Például amikor a viasz a tűz melegtől széteszik a levegőben, oly nagy változást szenved el, hogy be kell látnunk: maga az alany változott; viasz volt, de már nem az. Ilyen esetben semmiképpen sem gondolhatjuk, hogy bármilyen módon megmarad valami az alanyban azon tulajdonságok közül, amelyek azért voltak meg benne, mert az az volt, ami.

(9) Ha tehát igaz az, hogy a lélek, ahogy fentebb mondtuk, az az alany, amiben az értelem elválaszthatatlanul éppoly szükségszerűen benne van,²⁶ mint ahogy ez bármely tulajdonságról kimutatható, ami egy alanyban van,²⁷ továbbá az is, hogy a lélek csak élő lehet,²⁸ valamint az is, hogy az értelem sincsen élet nélkül, akárcsak az, hogy az értelem halhatatlan,²⁹ akkor a lélek halhatatlan.

²⁶ Vö. *A lélek halhatatlanságáról* 2.2.

²⁷ Vö. *Uo.* 4.5.

²⁸ Vö. *Uo.* 3.3.

²⁹ Vö. *Uo.* 4.5.

Végső soron ugyanis az értelem semmiképpen sem maradhat fenn változhatatlan módon, ha az alanya nem létezik. Ez történné akkor, ha a lélek oly mértékű változáson esne át, hogy az elvenné a lélektől a lélek voltát, vagyis meghalni kényszerítené.

Márpedig azon változások közül, amelyeket a lélek akár a test hatására, akár önmagától szenved el, egy sem képes semmilyen módon elérni, hogy a lélek ne legyen többé lélek, bár nem kis kérdés, hogy vannak-e egyáltalán a lélekből kiinduló változások, vagyis olyanok, amelyeknek ő maga az oka. Immár tehát nem csak önmaguk miatt nem kell félni ezektől a változásoktól, hanem az én érveim is kizárják őket.

6. fejezet

(10) Így hát elérkezettnek látom az időt arra, hogy a következtetés minden erejével nekiveselkedjünk annak a kérdésnek, hogy mi az értelem, és hányféle módon lehet definiálni, hogy minden szempontból megbizonyosodhassunk a lélek halhatatlanságáról. Az értelem vagy a lélek látása, amivel a test segítségével önmaga által szemléli magát az igazságot, vagy maga az igazság szemlélése a test segítségével nélkül, vagy maga a szemlélt igazság.

Ha az értelem a lélek látása, akkor senki sem vitathatja, hogy az a lélekben van. A második és a harmadik esetében ez viszont vitatható, de ha az igazság szemlélésével azonosítjuk, akkor sem lehet a lélek nélkül. Ha pedig az értelem maga a szemlélt igazság, akkor nagy kérdés, hogy önmagában, a lelken kívül van-e, illetve lehet-e teljesen a lélek nélkül.

De akárhogy is van, csak akkor képes a lélek önmaga által szemlélni az igazságot, ha valamiképpen kapcsolódik hozzá. Mert mindent, amit szemlélünk vagy gondolkodással felfogunk, érzékeléssel vagy értelemmel ragadunk meg. De azokról a dolgokról, amiket érzékeléssel ragadunk meg, azt is érzékeljük, hogy rajtunk kívül vannak, és teret foglalnak el, ezért azt állítják róluk, hogy nem is ragadhatjuk meg őket.³⁰ Ezzel szemben azokat a dolgokat, amelyeket értelemmel ragadunk meg, nem úgy értjük meg, mintha máshol helyezkednének el, mint a lélek, ami megérti őket. Hiszen ezzel egy időben azt is megértjük, hogy nem foglalnak el teret.

(11) Ezért vagy úgy kapcsolódik egymáshoz az igazságot szemlélő lélek és az igazság, amit szemlél, hogy a lélek az alany és az igazság az, ami az alanyban van, vagy ellenkezőleg: úgy, hogy az igazság az alany, és a lélek van az alanyban, vagy úgy, hogy mindkettő szubsztancia. Ha a három közül az első állítás igaz, akkor a korábbi érvelésnek megfelelően a lélek éppúgy halhatatlan, mint az értelem, mivel utóbbi csakis élő dologban létezhet. Ugyanez a szükségszerűség áll fenn, ha a második lehetőséget fogadjuk el. Ha ugyanis abban az igazságban, amit

³⁰ Vö. *A lélek halhatatlanságáról* 6.10; *Beszélgetés önmagammal* I. 3.8, 6.13; *A teremtés könyvéről a manicheusok ellen* II. 20.30; Platón: *Phaidrosz* 245c.; *Phaidón* 67c. *Phaidón* 102a–105e.

értelemnek mondunk, nincs semmi változékony, amint az kézenfekvő, akkor semmi sem változhat, ami benne mint alanyban van. Minden vita a harmadik lehetőség körül forog. Ugyanis ha a lélek szubsztancia, és szubsztanciaként összekapcsolódik az értelemmel, nem volna képtelenség fenntartani annak a lehetőségét, hogy a lélek megszűnik létezni, miközben az értelem maga megmarad.

De nyilvánvaló, hogy amíg a lélek nem különül el az értelemtől, és azzal szorosan összekapcsolódik, szükségszerűen megmarad és él. Végére is, milyen erő lenne képes elválasztani tőle? Talán egy testi erő, aminek gyengébb a hatalma, származását tekintve alsóbbrendű, és az értelemtől is távolabb helyezkedik el? Semmiképpen. Tehát valami lelki jellegű erő? De megint csak milyen módon? Vajon van egy másik hatalmasabb lélek, bármi is az, ami csak úgy képes szemlélni az értelmet, ha a másikat elválasztja ettől? Egyfelől senki sem lesz megfosztva az értelemtől, aki őt szemléli, még akkor sem, ha mindenki őt szemléli.³¹ Másfelől mivel semmi sincs, ami hatalmasabb és változhatatlanabb lenne az értelemnél, ezért semmiképp sem lesz az a lélek, ami nem kapcsolódik az értelemhez, hatalmasabb annál, ami az értelemmel kapcsolatban áll.

Marad az a lehetőség, hogy vagy az értelem választja el magát az értelmes lélektől, vagy maga a lélek válik el attól saját akaratából. De nincs semmilyen irigység, amely az értelem természetéből fakadna, és amiért ne engedné át magát a léleknek, hogy az élvezhesse a szemlélését.

Továbbá az értelem minél inkább létezik, annál inkább létezővé tesz bármit, ami hozzá kapcsolódik, és éppen ennek az ellentéte a pusztulás. Az pedig, hogy a lélek saját akaratából válik el az értelemtől, talán nem is lenne annyira képtelen állítás, ha egyáltalán bármilyen módon eltávolodhatnak egymástól olyan dolgok, amiket nem határol tér. Ugyanezt el lehet mondani a fenti állításokkal szemben is, amelyeket más módokon cáfoltunk.

Most akkor hogyan tovább? Már le is vonhatjuk a következtetést, hogy a lélek halhatatlan? Vagy akkor is meghalhat, ha nem lehetséges az elválasztása az értelemtől? Ha viszont az értelem jól ismert természete hatást gyakorol a lélekre pusztán az összekapcsolódásuk által – merthogy nem képes nem hatást gyakorolni rá –, akkor ez a hatás nyilvánvalóan abban áll, hogy a léleknek létet juttat.³² Mert leginkább maga az értelem az, amiben a tökéletes változhatatlanság felismerhető. Tehát mindazt, amit a saját lényegénél fogva meghatároz, arra kényszeríti, hogy valamilyen módon létezzen. Tehát a lélek úgy pusztulhat el, ha elkülönül az értelemtől. De mivel – ahogy fentebb bizonyítottuk – lehetetlen, hogy elkülönüljön tőle, nem szűnhet meg létezni.

³¹ Vö. *A szabad akaratról* II.k 9.27.

³² Vö. *A lélek halhatatlanságáról* 8.14, 11.18, 12.19; *Vallomások* XIII. 2.2–3, 3.4, 10.11.

7. fejezet

(12) Csakhogy az értelemtől való elfordulás, ami miatt a lélek ostobává válik, nem következhet be a lélek egyfajta fogyatkozása nélkül.³³ Amikor ugyanis az értelem felé fordul és hozzá kapcsolódik, inkább létezik, mivel ahhoz a változhatatlan dologhoz kapcsolódik, ami elsődlegesen és a legnagyobb mértékben van, vagyis az igazsághoz. Hasonlóképpen, amikor elfordul tőle, kisebb mértékben birtokolja a létet, amit fogyatkozásnak nevezünk. Márpedig minden fogyatkozás a semmi felé halad, és semmit sem lehet sajátosabb értelemben pusztulásnak nevezni, mint amikor valami, ami már volt, semmivé válik. Így a semmi felé való haladás egyszersmind haladás a pusztulás felé. Ezért nehéz megmondani, miért állíthatjuk, hogy a lélekkel nem eshet meg a pusztulás, ha megeshet vele a fogyatkozás.

A fenti állításokat elfogadva tagadjuk, hogy az következne belőlük, hogy elpusztul az, ami a semmi felé tart. Ezt a test esetében is megfigyelhetjük, mint-hogy bármely test az érzékelhető világ része, és minél nagyobb és minél több helyet foglal el a térben, annál többet fed le a világ egészéből, és minél inkább teszi ezt, annál inkább létezik. Az egész ugyanis nagyobb, mint a rész. Ezért amikor a test csökken, szükségképpen kevésbé is létezik. A test tehát fogyatkozást szenved el, amikor csökken a nagysága. Márpedig mindenképpen csökken a nagysága, amikor levágnak belőle egy darabot.³⁴ Ebből következik, hogy egy ilyen elvétel következtében a semmi felé halad. De egyetlen kurtítás sem vezet el a semmihez. Hiszen minden rész, ami megmarad, az test, és bármi is ez, valamennyi helyet foglal a térben. Ez nem eshetne meg vele, ha nem volnának részei, amelyekre újra meg újra szétvágható. Tehát lehetséges, hogy végtelenszer szétvágva végtelenül csökkenjen és emiatt fogyatkozást szenvedjen és a semmi felé tartson anélkül, hogy bármikor is elérné azt.

Ugyanez elmondható és belátható magáról a térről és bármilyen területről is. Mert ha a teret egyre jobban lehatároljuk, mondjuk, levágva belőle először a felét, majd a maradéknak is a felét és így tovább, a terület egyre kisebb lesz és a megsemmisülés felé halad, de semmiképpen sem érhet el oda. Ezért a lélek esetében még kevésbé kell félnünk ettől. A lélek ugyanis feltétlenül jobb és elevenebb a testnél, aminek életet juttat.

8. fejezet

(13) Felvethető azonban, hogy egy testet nem a kiterjedése, hanem a formája³⁵ teszi testté. Ezt az állítást bizonyíthatjuk egy bajosan visszaverhető érvel: egy test annál inkább létezik, minél megformáltabb és szebb, és annál kevésbé léte-

³³ Vö. *A szabad akaratról* II.k. 14.37; 20.54; *A lélek halhatatlanságáról* 10.17; 11.18; 12.19; 15.24.

³⁴ Vö. Plótinosz *Enneades*, IV.7.8¹.

³⁵ Vö. *Phaidón* 65d; *Menón* 72e; *Parmenidész* 132a. A platóni ideatan részletes kifejtéséhez lásd Bene 2007.

zik, minél rútabb és alaktalanabb. Ez a fogyatkozás pedig nem a tömegből való levágással következik be, amiről már eleget beszéltünk, hanem a megformáltság kurtításával.

Ezt a kérdést figyelmesen és aprólékosan meg kell vizsgálnunk, nehogy valaki azt állítsa, hogy az efféle fogyatkozástól elpusztul a lélek. Abból ugyanis, hogy amikor a lélek ostoba, akkor meg van fosztva egyfajta formától, esetleg arra lehet következtetni, hogy ez a megfosztottság oly mértékben növekedhet, hogy a lelket minden formából kivetkőzteti, és rohamával visszaűzi a semmibe, vagyis pusztulásra kényszeríti. Ezért ha képesek leszünk kieszközölni annak a bizonyítását, hogy még a testtel sem történhet meg az, hogy attól a formától is megfosztják, amittől az test, akkor talán jogosan juthatunk majd el ahhoz a bizonyossághoz, hogy a lélektől még sokkal kevésbé lehet elvenni azt, amittől lélek. Hiszen önmagát sem képes helyesen szemlélni az, aki nem ismeri el, hogy bármely lélek magasabb rendű bármely testnél.

(14) Legyen tehát következtetésünk kiindulópontja, hogy egyetlen dolog sem hozza létre vagy nemzi önmagát, különben már azelőtt lennie kellene, hogy létezne. Ha pedig ez az utóbbi kijelentés hamis, akkor az előbbi lesz az igaz. Továbbá amit nem hoztak létre és nem is született, de mégis van, az szükségképpen örökkévaló. Aki ezt a természetet és kiválóságot valamely testnek tulajdonítja, az súlyosan téved.

De miért vitatkozunk ezen? Ugyanis ha elfogadjuk, akkor kénytelenek vagyunk ezt a természetet még inkább a léleknek tulajdonítani. Hiszen ha bármely test örökké létezik, akkor egyetlenegy lélekről sem mondható el, hogy ne örökké létezne. Mert bármely lélek magasabb rendű akármelyik testnél, és minden, ami örökkévaló, magasabb rendű a nem örökkévalóknál. Ámde, ha a test létrejött, ahogy azt helyesen állítják, akkor valamely alkotó hozta létre, aki nem lehet nála alacsonyabb rendű. Ugyanis ebben az esetben nem lenne képes megadni annak az általa létrehozott dolognak – bármi is az –, hogy az legyen, aminek létrehozta. De az alkotó még egyenrangú sem lehet vele, ugyanis szükségserű, hogy az alkotó az alkotáshoz rendelkezzen valami jobbal annál, amit alkot. Különben nem lenne képtelenség azt állítani arról, ami nemz valamit, hogy ő ugyanolyan lényegű, mint az, amit nemz. A testi világ egésze tehát valamely hatalmasabb és jobb erő, avagy természet által jött létre, ami semmiképp sem testi. Mert ha a testet valamely másik test hozta létre, akkor az nem válhatott volna a mindenség testévé.³⁶

Vagyis igaz, amit az következtetésünk kezdetén állítottunk, hogy egyetlen dolog sem képes önmagát létrehozni. Ez a testetlen létrehozó erő avagy természet pedig, ami a testi mindenséget létrehozta, a mindenséget jelenvaló hatalommal kormányozza. Mert nem azért alkotott, hogy utána odébb álljon és otthagyja azt, amit létrehozott. Hiszen az a szubsztancia, ami nem test, térbeli mozgással

³⁶ Vö. Plótinosz IV.7.3; IV.7.9.

sem rendelkezik, aminek következtében elkülönülhetne attól a szubsztanciától, amely helyet foglal el. Továbbá az a létrehozó erő nem hagyhat fel annak felügyeletével, amit létrehozott, és azzal sem, hogy megóvja attól, hogy elveszítse azt a formát, ami által létezik, bármilyen mértékben is létezik.³⁷ Ugyanis ami nem önmaga által létezik, egyáltalán nem fog létezni, ha alkotója magára hagyja. Mert nem állíthatjuk, hogy a test, miután létrejött, megkapta volna azt a képességet, hogy elégséges legyen önmagának akkor is, ha alkotója elhagyja.

(15) Ámbár ha így is van, akkor a lélekre, ami nyilvánvalóan magasabb rendű a testnél, ez még inkább igaz. Ha viszont képes önmaga által lenni, akkor közvetlenül bebizonyítható a lélekről, hogy halhatatlan.³⁸ Ugyanis minden, ami ilyen, szükségképpen romolhatatlan, és ezáltal nem pusztulhat el, mivel semmi sem hagyja el önmagát. De a test változása nyilvánvaló, amit jól mutat a mindenség testének összes mozgása. Tehát azok számára, akik alaposan megvizsgálják, már amennyire az ilyen természet egyáltalán vizsgálható, úgy fog tűnni, hogy az, ami változik, a változhatatlant követi rendezett változékonysággal.³⁹ Annak pedig, ami saját maga által létezik, semmilyen mozgásra sincs szüksége, mivel önmaga számára bőséges utánpótlásul szolgál. Márpedig minden mozgás valami más felé irányul, amire a mozgó dolognak szüksége van.

Tehát a testek összessége azért rendelkezik megformáltsággal, mert egy jobb természet látja el és tartja fenn azt, amit megalkotott, ezért az előbb említett változékonyság nem képes elvenni a testtől, hogy test legyen, hanem egyik megformáltságból a másikba viszi át szépen elrendezett mozgással. Ugyanis egyik résznek sem megengedett, hogy a semmibe visszatérjen, mivel ez a létrehozó erő, amely nem fáradozik, ugyanakkor nem is tétlen, az egészet összetartja és megadja, hogy mindaz létezzen, ami általa létezik, amennyire létezik.

Ezért senki sem fordíthat annyira hátat az értelemnek, hogy kétségbe vonja, hogy a lélek jobb a testnél, vagy ha ezt megengedi is, el tudja képzelni, hogy egy lélek egyszer csak nem lesz többé lélek, miközben azt elképzelhetetlennek tartja, hogy egy test többé ne legyen test.

9. fejezet

(16) Vagy esetleg valaki azt mondhatná nekünk, hogy nem attól a pusztulástól kell féltünk a lelket, aminek következtében valamiből semmivé lesz, hanem inkább attól kell féltünk, amire akkor gondolunk, amikor halottnak nevez-

³⁷ Vö. *A lélek halhatatlanságáról* 6.11, 11.18, 12.19; *Vallomások* XIII. 2.2-3, 3.4, 10.11.

³⁸ Vö. Plótinosz IV.7.8³; IV.7.10.

³⁹ Ennél a mondatnál eltérés van a különböző szövegvariánsok között. A Patrologia Latinában a következő olvasható: „...ordinata mutabilitate, id quod mutabile est, imitari reperitur” („...az, ami változik, rendezett változékonysággal követi azt, ami változó”). Ez viszont a tartalom és jelentés szempontjából értelmezhetetlen. Mint legtöbbször, itt is Hörmann megoldását fogadtuk el, aki ezen a helyen egy másik kézirat szövegét preferálja: „...ordinata mutabilitate id, quod immutabile est, imitari reperitur”.

zük azt, ami híján van az életnek. Ez az ember gondoljon arra, hogy egyetlen dolog sem lehet megfosztva önmagától. Márpedig a lélek valamiféle élet, ezért mindenről, ami lélekkel rendelkezik, azt gondoljuk, hogy él.⁴⁰ Viszont minden élettelen dolgot, ami rendelkezhet lélekkel, azt halottnak, vagyis az élettől megfosztottnak tartjuk. A lélek tehát nem halhat meg. Mert ha a jövőben lehet élet híján, akkor már most sem lélek, hanem csak valami lélekkel rendelkező dolog.

Ha pedig ez képtelenség, akkor sokkal kevésbé kell féltünk a lelket az olyan pusztulástól, amitől az életet biztosan nem kell féltünk. Hiszen ha nyilvánvaló, hogy akkor hal meg a lélek, amikor elhagyja az élet, akkor sokkal inkább azt az életet kell léleknek tartanunk, ami azt elhagyja. Következésképp a lélek nem az lesz, amit elhagy az élet, hanem a lélek maga az élet, ami azt a dolgot elhagyja. Ugyanis mindent, amit halottnak neveznek, mert elhagyta az élet, felfoghatunk úgy, mint valamit, amit a lélek elhagyott. Ez az élet pedig, ami elhagyja mindazt, ami meghal, mivel ő maga a lélek, önmagát nem hagyja el. Tehát a lélek nem hal meg.

10. fejezet

(17) Hacsak nem azt kell hinnünk, hogy az élet éppen a test összetevőinek arányos keveredése, ahogy azt néhányan vélték.⁴¹ Nyilvánvalóan sohasem gondolták volna így, ha ezt a lelket igyekeztek volna távol tartani és megtisztítani a testi beidegződésektől, hogy lássák azokat a dolgokat, amik valóságosan léteznek. Mert ki az, aki, ha helyesen megvizsgálja magát, ne tapasztalná, hogy annál tisztábban értett meg valamit, minél inkább képes visszavonni és elfordítani az elme figyelmét a test érzékeitől.⁴²

Ha viszont a lélek a test harmóniája lenne, akkor ez nem történhetne meg.⁴³ Ugyanis az a dolog, ami nem rendelkezik saját természettel, és nem is szubsztancia, hanem a testben mint alanyban elválaszthatatlanul jelen van, mint a szín és a forma, semmiképpen sem törekedne arra, hogy a testektől az elgondolható dolgok felé forduljon, hogy amennyire képes erre a fordulatra, felfoghassa és szemlélhesse ezeket a dolgokat, és hogy e szemlélet révén jobb és kiválóbb legyen. Hiszen az alak, a szín vagy akár a testi összetevők összhangja, ami egy bizonyos keveredése annak a négy természetnek, melyekből a test is összeáll, semmiképpen sem fordulhat el attól, amiben mint alanyban elválaszthatatlanul benne van.

Ráadásul azok a dolgok, amiket a lélek a testtől elfordulva ért meg, nyilvánvalóan nem testiek, és mégis léteznek, sőt a legnagyobb mértékben léteznek, mert mindig ugyanolyan módon vannak.⁴⁴ Mert semmi sem nagyobb képtelenség,

⁴⁰ Vö. *Phaidón* 102a–105c; Plótinosz IV.7.2; IV.7.11.

⁴¹ Vö. *Phaidón* 86a–96a; Plótinosz IV.7.8^{2–3}.

⁴² Vö. *Phaidón* 64c.

⁴³ Vö. *Phaidón* 86a–96a; Plótinosz IV.7.8^{2–3}.

⁴⁴ Vö. Plótinosz IV.7.8.

mint azt gondolni, hogy azok a dolgok, amiket a szemünkkel látunk, léteznek, miközben azok, amiket az értelemmel különböztetünk meg, nem léteznek. Hiszen csak az esztelenek kétkednek abban, hogy az értelem összehasonlíthatatlanul előbbre való a szemnél.

Amikor a lélek ezeket a dolgokat szemléli, amelyeket mindig ugyanolyan állapotban létezőként fogunk fel, szemlélődésével nyilvánvalóvá teszi, hogy hozzájuk kapcsolódik valamiféle csodálatos és egyszersmind testetlen módon, tudniillik nem térben.

Ugyanis vagy ezek a dolgok vannak a lélekben, vagy a lélek van bennük. Bármelyik is igaz a kettő közül, vagy az egyik van a másikban mint alanyban, vagy mindkettő szubsztancia. Ha az első állítás igaz, akkor a lélek nem úgy van benne a testben, mint alanyban, ahogyan a szépség és a szín, mert vagy maga is szubsztancia, vagy egy másik szubsztanciában van mint alanyban, ami nem test. Ha pedig a második lehetőséget fogadjuk el, akkor a lélek szubsztancia, és ezért nincs benne a testben mint alanyban úgy, mint a szín. A test harmóniája viszont a színhez hasonlóan a testben van. Tehát a lélek nem a test harmóniája, hanem a lélek maga az élet. Márpedig, mivel egyetlen dolog sem hagyja el magát, továbbá csak az hal meg, amit elhagy az élet, ezért a lélek nem halhat meg.⁴⁵

11. fejezet

(18) Ha tehát valamitől félni kell, akkor ismét attól, hogy a lélek a megfogatkozás révén elpusztul, vagyis amikor magától a létezés formájától fosztják meg. Noha erről a dologról úgy vélem, már eleget beszéltem, és amennyire csak lehet, biztos érveléssel bebizonyítottam, hogy ez nem lehetséges, mindazonáltal arra is fel kell figyelniünk, hogy nincs más oka ennek a félelemnek, minthogy a lélek nyilvánvalóan bizonyos megfogatkozás révén lesz ostoba és egy biztosabb és gazdagabb lényeg megszerzése révén lesz bölcs.

Viszont senki számára sem kétséges, hogy akkor a legbölcsebb a lélek, amikor a mindig ugyanolyan módon létező igazságot szemléli, isteni szeretettel összekapcsolódik vele és eltántoríthatatlanul ragaszkodik hozzá. Továbbá minden dolog, ami valamilyen módon van, ettől a lényegtől van, ami a lehető legnagyobb mértékben létezik. Következésképpen a lélek vagy az igazság által létezik, már amennyire létezik, vagy önmaga által.

Amennyiben önmaga által létezik, minthogy ő maga a saját létezésének oka, és sohasem hagyja el magát, nem pusztulhat el, ahogy ezt már fentebb kifejtettük. Ha viszont az igazságtól van a lélek, akkor alaposan meg kell vizsgálnunk, hogy mely dolog képes az igazság ellentéte lenni, és elvenni a lélektől, hogy lélek legyen, amit az igazság nyújt számára. Tehát mi volna az? Vajon éppen a hamisság, mert a másik az igazság volt? De látható és kézenfekvő, hogy mennyire képes a hamisság ártani a léleknek. Vajon tud-e annál jobban ártani, minthogy

⁴⁵ Vö. Plótinosz IV.7.8²⁻³.

megtéveszti? De csakis az lehet megtévesztve, ami él.⁴⁶ Tehát a hamisság nem képes megölni a lelket. Ha pedig az igazság ellentéte nem képes elrabolni a lélektől az igazságnak azt az ajándékát, amitől az lélek, mert ennyire legyőzhetetlen az igazság, akkor mi mást fogunk találni, ami képes lenne a lélektől elvenni azt, hogy lélek?⁴⁷ Nyilvánvalóan semmit, ugyanis semmi sem képes inkább elvenni valamitől azt, amitől létezik, mint az ellentéte.

12. fejezet

(19) Most viszont ne abban az értelemben keressük az igazság ellentétét, amennyiben az igazság, hanem amennyire az a leginkább és legtökéletesebben létezik. Ámbár annyiban önmaga, amennyiben igazság, hiszen azt nevezzük igazságnak, ami által igaz minden, amennyiben létezik. Másfelől annyiban létezik, amennyiben igaz. De semmiképpen nem utasítanám vissza, ha valami meggyőzőbbet javasolnának nekem. Ugyanis ha egyetlen létezőnek sincs ellentéte, amennyiben lényeg, akkor az első lényeg, amit igazságnak neveznek, sokkal kevésbé rendelkezik ellentéttel. Márpedig az első állítás igaz. Hiszen minden lényeg csakis azért lényeg, mert létezik. A létnek pedig nincs ellentéte, csakis a nem-lét. Ebből az következik, hogy semmi sem ellentéte a lényegnek. Tehát egyetlen dolog sem lehet az ellentéte annak a szubsztanciának, ami leginkább és elsődlegesen létezik.

Ha ettől a legmagasabb létezőtől kapja a lélek azt, hogy létezik, ugyanis másként nem birtokolhatja azt, hiszen nem önmagától kapja, hanem attól a dologtól, ami önmagától van és felsőbbrendű a léleknél, akkor nincs egyetlen dolog sem, ami által a lélek elveszítené azt, hogy létezik, mert egyetlen dolog sem az ellentéte annak a dolognak, amitől a lélek azt kapja.⁴⁸ És emiatt a lélek nem szűnik meg létezni. A bölcsességet viszont, mivel úgy nyeri el, hogy odafordul ahhoz, amitől van, akkor veszítheti el, ha elfordul forrásától. Az odafordulásnak ugyanis az elfordulás az ellentéte.⁴⁹ Attól viszont semmi sem foszthatja meg, amit attól kap, aminek egy dolog sem az ellentéte. Tehát nem pusztulhat el.

13. fejezet

(20) Itt esetleg felvetődhet egy nem jelentéktelen kérdés: hogyha nem pusztul is el a lélek, nem változik-e mégis egy alacsonyabb rendű létezővé? Ugyanis az előző következtetés nyomán valaki esetleg azt gondolhatná, és nem is alaptalanul, hogy a lélek ugyan nem válhat semmivé, de esetleg átváltozhat testté. Hiszen attól, hogy valami, ami előtte lélek volt, testté válik, nem feltétlenül szűnik meg teljesen létezni. Ez azonban csak akkor következhet be, ha ő maga akarja,

⁴⁶ Vö. *A szabad akaratról* II.k. 3.7.

⁴⁷ Vö. *A lélek halhatatlanságáról* 6.11, 8.14, 12.19; *Vallomások* XIII. 2.2–3, 3.4, 10.11.

⁴⁸ Vö. *A lélek halhatatlanságáról* 6.11, 8.14, 11.18; *Vallomások* XIII. 2.2–3, 3.4, 10.11.

⁴⁹ Vö. *A lélek halhatatlanságáról* 7.12; 10.17; 11.18; 12.19; 15.24.

vagy más kényszeríti rá.⁵⁰ Viszont attól, hogy neki erre támad kedve vagy kényszerítik rá, még nem feltétlenül válik testté. Csak az szükségszerű, hogy amennyiben testté válik, akkor vagy akarja, vagy kényszerítik rá.

Csakhogy sohasem fogja akarni, mert a test felé irányuló összes törekvése vagy azt szolgálja, hogy birtokolja, vagy azt, hogy éltesse, vagy valamilyen módon formálja, vagy bármiféleképpen gondoskodik róla. Viszont ezek közül egyik sem valósulhat meg, ha a lélek nem jobb a testnél. Márpedig ha a lélek testté változik, akkor nyilvánvalóan nem lesz jobb a testnél. Tehát a lélek nem akar test lenni. Ennek nincs is meggyőzőbb bizonyítéka, mint amikor a lélek magát kérdezi erről. Így ugyanis könnyen megtudja, hogy kizárólag arra van törekvése, hogy csináljon, tudjon vagy érzékeljen valamit, vagy egyszerűen csak éljen, amennyire erre lehetősége van.

(21) Ha viszont valaki kényszeríti a lelket, akkor ki? Bárki is, bizonyosan olyan, aki hatalmasabb a léleknél. Tehát maga a test nem kényszerítheti erre, hiszen egyetlen test sem lehet hatalmasabb a léleknél. Egy hatalmasabb lélek pedig csak azt kényszerítheti valamire, ami alá van vetve a hatalmának. De egy lélek kizárólag a saját vágyai miatt kerülhet egy másik lélek hatalmába. Ebből következik, hogy az a másik lélek csak annyira kényszerítheti, mint amennyire annak a vágyai engedik, akit kényszerít.⁵¹ Márpedig ahogy azt már mondtam, a lélekben nincs vágy arra, hogy test legyen. Az is nyilvánvaló, hogy a lélek egyetlen vágyát sem teljesítheti be, ha elveszíti minden vágyát, márpedig elveszti, ha testté válik. Tehát csak az kényszerítheti arra, hogy test legyen, aki kizárólag a neki alávetett lélek vágyai miatt rendelkezik a kényszerítés jogával. Továbbá ha valamely lélek a hatalmában tart egy másik lelket, akkor szükségképpen inkább a másik lelket akarja hatalmában tartani, mint a testet, vagy azért, hogy arról jóindulatúan gondoskodjon, vagy gonosz módon uralkodjon felette. Tehát nem akarja, hogy a hatalmában lévő lélek testté váljon.

(22) Továbbá az a kényszerítő lélek vagy egy élőlény lelke, vagy nem tartozik hozzá test. De ha nem tartozik hozzá test, akkor nem ebben a világban van. Ha pedig ez a helyzet, akkor a legfőbb mértékben jó, és emiatt nem kíván ilyen gyalázatos változást egy másik lélek számára. Ha viszont lelkes lény, akkor vagy lelkes lény az is, amit kényszerít, vagy nem. De ha az utóbbi nem lelkes lény, akkor senki sem kényszerítheti. Ugyanis nincs hatalmasabb annál, ami a legáltalánosabb módon létezik.

Ha pedig a kényszerített lélek a testben van, akkor csak egy szintén a testben lévő lélek kényszerítheti a testén keresztül, bármire is kényszeríti. Azt viszont senki sem vitatja, hogy a test hatására semmiképpen sem történhet a lélekkel

⁵⁰ Vö. *A szabad akaratról* II. 14.37; *A zenéről* VI. 13.37–13.42; *A teremtés könyvéről a manicheusok ellen* II. 9.12, 15.22, 16.24; Plótinosz IV.8;

⁵¹ Vö. *A szabad akaratról* II. 14.37; *A zenéről* VI. 13.37–13.42; *A teremtés könyvéről a manicheusok ellen* II. 9.12, 15.22, 16.24; Plótinosz I.8.

ilyen nagymértékű változás. Mert ez csak akkor történne meg, ha a test hatalmasabb lenne a léleknél. De bármi is az, amire a testi dolgok által kényszerülne a lélek, nyilvánvaló, hogy a saját vágyai és nem a test által kényszerül rá, ezekről pedig már eleget beszéltem.⁵² Ami pedig jobb, mint az értelmes lélek, ahogyan abban mindenki egyetért, az Isten. Ő viszont valóban gondoskodik a lélekről, és ezért képtelenség, hogy ő kényszerítse a lelket arra, hogy testté váljon.

14. fejezet

(23) Ha tehát a lélek nem a saját akaratából tűri el ezt a változást, és nem is azért, mert más erre kényszeríti, akkor mégis miért kényszerülne erre? Vajon azért, mert akaratunk ellenére gyakran elnyom az álom, attól kell tartanunk, hogy a léleknek is hasonló fogvatkozás következtében kell testté válnia? Mintha csak azért, mert az álmotól a tagjaink elgyengülnek, a lélek bármely része is erőtlenné válna. Ilyenkor csak az érzékelhető dolgokat érzékeli kevésbé, mivel bármi is az, ami az álmot kiváltja, a testtől van és a testben hat. Mert az álom valamilyen módon elaltatja és bezárja a test érzékeit, legalábbis annyira, hogy a lélek a gyönyör érzésével enged a test efféle változásának.⁵³ Természetes ugyanis az ilyen változás, ami felfrissíti a testet fáradalmaiból, ugyanakkor nem veszi el a lélektől sem az érzékelés, sem a szellemi megragadás képességét. Az érzékelhető dolgok képei is a rendelkezésére állnak, olyan hasonlatosságot mutatva, hogy abban a pillanatban nem lehet őket megkülönböztetni azoktól a dolgoktól, amelyeknek a képei. Ha pedig a lélek valamit megért alvás közben, az ugyanannyira igaz lesz, mint amikor ébren van.

Példának okáért, ha a lélek azt álmodja, hogy vitatkozik, és az igaz érvek alapján megtanult valamit vitatkozás közben, akkor ugyanazok az érvek megmaradnak számára azután is, hogy felébredt. Ez akkor is így van, ha a többi körülmény hamisnak tűnik, mint például az álombeli beszélgetés helye, a beszélgetőtárs személye, vagy azok a szavak, amelyekkel álomban érvelt – legalábbis hangzó alakjuk – és más hasonló dolgok. Csakhogy az ilyesmit még akkor is, amikor éber állapotban ténylegesen érzékeljük vagy kiváltjuk őket, akkor is mulékonnyak, és a legkisebb mértékben sem közelítik meg az igaz érvek örökös jelenlétét. Ebből következik, hogy a test olyan változásával, amilyen az álom, csak a lélekhez tartozó test használhatósága csökken, nem pedig a lélek saját képessége.

15. fejezet

(24) Végezetül, ha a lélek nem térbelileg kapcsolódik a testhez, jöllehet a test helyet foglal el, akkor a tökéletes és örök formák, amelyek változhatatlanul megmaradnak és nincsenek térben körülhatárolva, előbb gyakorolnak hatást a lélek-

⁵² Vö. *A szabad akaratról* II. 14.37; *A zenéről* VI. 13.37-13.42; *A teremtés könyvéről a manicheusok ellen* II. 9.12, 15.22, 16.24.

⁵³ Vö. *A zenéről* VI.k. 5.14; Plótinosz IV.7.8⁵.

re, mint a testre, és nemcsak előbb, hanem nagyobb mértékben is. Tudniillik annyival előbb, amennyivel közelebből, és ugyanezért annyival nagyobb mértékben, amennyivel a lélek magasabb rendű a testnél.

A közelség itt nem térbelileg, hanem a természet rendje szerint értendő. Rend alatt pedig itt azt értjük, amely szerint a legfőbb létező értelmünk számára felfogható módon a lélek közvetítésével a testnek juttatja azt a formát, amely által az létezik, amennyire létezik. Tehát a test a lélek által áll fenn, és éppen annyiban létezik, amennyiben átleskesül, akár egyetemesen, mint a világ, akár egyedileg, mint bármely lelkes lény a világban.⁵⁴ Következésképpen a lélek egy másik lélek által válna testté, és másként ez nem is volna lehetséges.

Az előbbi viszont kizárt, mivel ameddig a lélek megmarad abban a létmódban, ami által a test a lélek révén áll fenn, ami adja neki a formát, nem elveszi tőle. Tehát a lélek nem változhat testté. Ugyanis ha a lélek nem adja át a formát, amit a legfőbb jótól kap, akkor nem jön létre általa a test, és ha nem jön létre a test, akkor vagy egyáltalán nem jön létre, vagy éppúgy közvetlenül kapja a formát, mint a lélek.⁵⁵ De egyrészt a test létrejön, másrészt ha olyan közvetlen közletről venné magához a formát, akkor maga is lélek lenne. Ugyanis éppen ebben különböznek, és éppen annyiban jobb a lélek a testnél, hogy közelebből veszi magához a formát.⁵⁶ Ha pedig a test nem a lélek által venné magához a formát, akkor ugyanannyira közletről venné magához, mint a lélek. Hiszen ha nem volna közvetítő, akkor feltétlenül ugyanannyira közvetlenül venné magához. Viszont nem találunk semmi mást, ami a legutolsóként életre keltett test és a legfőbb élet között van, ami a változhatatlan bölcsesség és igazság, csakis az életadó lelket.⁵⁷ De jóllehet a lélek átadja a formát a test részére, hogy az létezzen, amennyire létezik, a lélek nem veszíti el a formát, amikor átadja azt. Márpedig akkor elveszítené, ha átválna testté.

Tehát a lélek sem önmaga által nem változhat testté, mivel a test azáltal jön létre, hogy a lélek megmarad lélekként, sem egy másik lélek által, mivel csakis a forma átadásával jön létre a test a lélek által, márpedig ha a lélek átválna testté, akkor azáltal változna át, hogy elveszíti formáját.

16. fejezet

(25) Ugyanígy azt sem mondhatjuk, hogy értelmetlen lélekrésszé, vagyis életté változik át az értelmes lélek. Ugyanis ha az értelmetlen lélek nem egy alacsonyabb létszintről kapcsolódna az értelmes lélekhez, akkor vele egyenlő mérték-

⁵⁴ Ez a részlet a platonikus hatás egyik markáns nyoma *A lélek halhatatlanságáról* szövegében, amennyiben Ágoston feltételezi egy Világlélek létezését. Ezt harminc év távlatából maga is élesen bírálja a *Retractationes* I.5.3-ban. Vö.: Plótinosz IV.7.1; IV.7.9; IV.12.

⁵⁵ Vö. Plótinosz IV.7.1; IV.7.9.

⁵⁶ Vö. Plótinosz IV.7. 8³.

⁵⁷ Vö. *A teremtés könyvéről a manicheusok ellen* II. 9.12.

ben venné magához a formát és ugyanolyan lenne.⁵⁸ Tehát a magasabb rendűek a természet rendje szerint a tökéletes szépségtől átvett formát átadják az alacsonyabb rendűeknek, és amikor átadják, ők maguk egyáltalán nem veszítik el. Az alacsonyabb rendű dolgok viszont azért léteznek, már amennyire léteznek, mert a magasabb rendűek átadják számukra a formát, hogy azáltal létezzenek.

Márpedig a magasabb rendűek jobbak is. Ez adatott meg ezeknek a természeteknek, amelyek nem nagyobb tömegük miatt állnak a kisebb tömegűek felett, hanem mindenféle térbeli nagyság nélkül, ugyanazon forma által magasabb rendűek, amely által jobbak. Ebben az értelemben jobb és erősebb a lélek a testnél. Ezért ameddig a test, ahogy mondtuk, a lélek által áll fenn, a lélek semmiképpen sem változhat testté, mivel a test csak úgy jöhet létre, hogy a lélek által magához veszi a formát. De az, hogy a lélek testté váljon, nem a forma elfogadásával, hanem az elvesztésével történhet meg, és ezért nem is következhet be, hacsak nem állítjuk azt, hogy a lélek térben körülhatárolt és helyileg kapcsolódik a testhez.

Ha így volna, akkor valamely nagyobb tömegű dolog képes lenne a lelket, jóllehet az szebb nála, a saját alsóbbrendű formájára átalakítani, miként a nagy szél a kis lángot. De nincs így, hiszen egyetlen teret elfoglaló tömeg sincs egészében a hely egyes részein, csak az egészben, ezért az egyik része itt van, a másik pedig ott. A lélek viszont nemcsak a hozzá tartozó test egész tömegében, hanem annak minden egyes részében is teljes egészében van jelen. Hiszen teljes valójával érzi a testet ért behatásokat, de mégsem az egész testben.⁵⁹ Amikor fájdalmat érez a lábban, akkor odairányítja a szemet, elmondja a nyelv segítségével, a kezével meg odanyúl. Ami nem következhetne be, ha az, ami a lélekből ezekben a részekben benne van, nem érzékelne a lábban is. Továbbá ha távol lenne, akkor nem lenne képes érzékelni azt, ami ott végbemegy. Ugyanis nem valószínű, hogy ezt valamilyen hírnök közvetíti, aki nem érzékelte azt, amiről hírt ad.

A testet ért hatás ugyanis nem fut végig a test tömegének egészén, hogy ami máshol történik, a lélek többi része előtt se maradjon rejtve. Ellenkezőleg, az egész lélek érzékeli azt, ami történt a lábnak egy részében, és csak ott érzi, ahol történik. Tehát a lélek teljes valójával jelen van az egyes részekben, és azokban teljes valójával érzékel.

De mégsem olyan módon van jelen teljes egészében, ahogy a fehérség vagy más hasonló tulajdonság van teljes egészében jelen a test minden egyes részében. Mert lehetséges, hogy amit a test az egyik részében elszenved a fehérség változásával, az nem terjed ki arra a fehérségre, ami egy másik részben van. Ez bizonyítja, hogy a tömeg különálló részeinek megfelelően a fehérség is különálló részekre oszlik. Az érzékelésről mondtak igazolják, hogy a lélekkel nem ez a helyzet.

⁵⁸ Vö. *A szabad akaratról* II.k. 3.8.

⁵⁹ Vö. *A zenéről* VI. k. 15; Plótinosz IV.7.6–7.

FONTOSABB TERMINUSOK GYŰJTEMÉNYE

alany, hordozó alany – subiectum, i. n.
 értelem – ratio, rationis f.
 figyelem – intentio, onis f.
 fogyatkozás – defectus (deficio)
 forma, megformáltság – species, speciei f.
 igazság – veritas, veritatis f.
 ismeret – disciplina, ae f.
 jártasság – ars, artis f.
 lényeg, létező – essentia, ae f. (sum)
 szubsztancia – substantia, ae. f.

IRODALOM

Források

- Augustinus 1922a. *Contra Academicos libri tres*. In uő *Sancti Aureli Augustini Contra academicos libri tres. De beata vita liber unus. De ordine libri duo*. Leipzig, Hölder–Pichler–Tempusky.
- Augustinus 1922b. *De beata vita*. In uő *Sancti Aureli Augustini Contra academicos libri tres. De beata vita liber unus. De ordine libri duo*. Leipzig, Hölder–Pichler–Tempusky.
- Augustinus 1922c. *De ordine*. In uő *Sancti Aureli Augustini Contra academicos libri tres. De beata vita liber unus. De ordine libri duo*. Leipzig, Hölder–Pichler–Tempusky.
- Augustinus 1986. *Soliloquiorum, libri duo*. In uő *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*. vol. 89. Szerk. Wolfgang Hörmann. Wien, Hölder–Pichler–Tempusky.
- Augustinus 1998. *De Genesi contra Manicheos*. In uő *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*. vol. 91. Wien, Hölder–Pichler–Tempusky.
- Augustinus 2012. *Confessiones libri tredecim*. In uő *Augustine Confessions, Volume I–III. Text and Commentary*. Szerk. James J. O'Donnell. Oxford, Oxford University Press.
- Augustinus 2013. *De libero arbitrio, libri tres*. In uő *Augustinus de Libero Arbitrio*. Szerk. W. M. Green. Reprint (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum). Wien, Austrian Academy of Sciences Press.
- Augustinus 2017. *De musica, libri sex*. In uő *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*. vol. 102. Szerk. Martin Jacobsson. Berlin, De Gruyter.
- Platón 2005. *Phaidrosz*. Ford. Simon Attila. Budapest, Atlantisz.
- Platón 2013. *Menón*. Ford. Bárány István. Budapest, Atlantisz.
- Platón 2017. *Parmenidész*. Ford. Bárány István. Budapest, Atlantisz.
- Platón 2020. *Phaidón*. Ford. Bárány István. Budapest, Atlantisz.
- Plotinus 1984. IV. 1-9. in: *Plotinus In Seven Volumes*. Ford. és szerk. Arthur Hilary Armstrong. Cambridge/MA, Harvard University Press.
- Plótinosz 2017. A lélek halhatatlanságáról (Enneaszok IV.7 [2]). Ford. Bene László. *Magyar Filozófiai Szemle*. 61/4. 120–146.

Szent Ágoston magyarul

- Szent Ágoston 1982. *Vallomások*. Ford. Városi István. Budapest, Gondolat.
- Szent Ágoston 1986a. Beszélgetés önmagammal. In Aurelius Augustinus *Fiatalkori párbeszédek*. Szerk. Ványó László; ford. Ladocsi Gáspár. Budapest, Szent István Társulat.

- Szent Ágoston 1986b. A zenéről. In Aurelius Augustinus *Fiatalkori párbeszédek*. Szerk. Ványó László; ford. Nádasy Alfonz. Budapest, Szent István Társulat.
- Szent Ágoston 1986c. Az akadémikusok ellen. In Aurelius Augustinus *Fiatalkori párbeszédek*. Szerk. Ványó László; ford. Bolberitz Pál. Budapest, Szent István Társulat.
- Szent Ágoston 1989. *A boldog életről. A szabad akaratról*. Ford. Tar Ibolya. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Szent Ágoston 2002. *A teremtés könyvéről a manicheusok ellen*. Ford. Heidl György. Budapest, Kairosz.

Szakirodalom

- Bene László. 2007. A formák elmélete: a formák ismeretelméleti, etikai és ontológiai szerepe. In *Filozófia*. Szerk. Boros Gábor. Budapest, Akadémiai Kiadó. 72–76.
- Cary, Philippe 2003. *Augustine's Invention of the Inner Self, The Legacy of a Christian Platonist*. Oxford, Oxford University Press.
- Catapano, Giovanni 2014. Augustine's Treatise De Immortalitate Animae and the Proof of the Soul's Immortality in his Soliloquia. *Documenti e Studi sulla Tradizione Filosofica Medievale*. 25. 67–85.
- Hörmann, Wolfgang 1986. Sancti Aureli Augustini opera. Sect. I, Pars IV. Soliloquiorum libri duo. De immortalitate animae. De quantitate animae. In *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*. 89. köt. Hölder–Pichler–Tempusky.
- Kendeffy Gábor 1989. Jegyzetek. In Szent Ágoston *A boldog életről, A szabad akaratról*. Ford. Tar Ibolya. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Krylow, Joseph E. 2014. It Doesn't Concern You: An Analysis of Augustine's Argument for the Immortality of the Soul. *American Catholic Philosophical Quarterly*. 88/1. 47–62. <https://doi.org/10.5840/ACPQ201488114>
- Marrou, Henri Irénée 1958. *Saint Augustin et la fin de la culture antique*. Paris, E. de Boccard.
- Tornau, Christian 2017. Ratio in subiecto? The Sources of Augustine's Proof for the Immortality of the Soul in the Soliloquia and its Defense in De Immortalitate Animae. *Phronesis*. 62. 3. 319–354. <https://doi.org/10.1163/15685284-12341330>